

ZÜBEYDÎ, Ebû Bekir

‘Ayn’ının muhtasarıdır. Zübeydî eserdeki bazı hataları düzeltmiş, bazı kelimeleri ait oldukları yerlere almış, atlanan kelimeleri ilâve etmiş, bu çalışmasıyla büyük bir şöhrete kavuşmuştur. Süyûtî ve Sıddîk Hasan Han birçok kişinin bu eseri asıl metne tercih ettiğini belirtir. Bazı âlimlerse asıl metinde bulunan Kur’an şevâhidi ile Arap şiiirlerinin sahihini *Muhtaşarü’l-‘Ayn’a* almayıp kaynağını bozduğu iddiasıyla Zübeydî’yi eleştirmiştir (nşr. Allâl el-Fâsî – Muhammed b. Tâvî et-Tancî, Rabat, ts.; nşr. Salâh Mehdî el-Fertûsî, Bağdat 1991; nşr. Nûr Hâmid eş-Şâzilî, I-II, Beyrut 1417/1996). 4. *İstidrâkû’l-ğala’ el-vâkı’ fi Kitâbi’l-‘Ayn*. Bu eserin *Muhtaşarü’l-‘Ayn* ile aynı olduğu ileri sürülmüşse de burada *Kitâbü’l-‘Ayn*’da mevcut bazı hatalar düzeltilmiştir. Zübeydî hataların sözlüğe Halîl’in halefleri tarafından sokulduğunu belirtmektedir (nşr. Abdülâlî el-Vedgîrî – Salâh Mehdî el-Fertûsî, Dimaşk 1999, 2003). Öte yandan Zübeydî’ye nisbet edilen *el-Müstedrek ‘alâ Kitâbi’l-‘Ayn* (Rabat, el-Mektebetü’l-Haseniyye, nr. 239) bu eserle aynı olmalıdır. Yine Zübeydî’ye izâfe edilen *el-Müstedrek mine’z-ziyâde fi’l-Bârî’ ‘alâ Kitâbi’l-‘Ayn*’da müellif Ebû Ali el-Kâlî’nin *el-Bârî’* adlı sözlüğünden yaptığı iktibaslarla *Kitâbü’l-‘Ayn*’ı tamamlamıştır. 5. *Laḥnû’l-‘avâm* (nşr. G. Krotkoff [Bull. Coll. Arts and sci.; II, Bağdat 1957, s. 183-196]; nşr. Ramazan Abdüttevâb, Kahire 1964, 1420/2000, nşr. Abdülazîz Matar, *Laḥnû’l-‘amme* adıyla, Küveyt 1968). Bazı kaynaklarda *Mâ yelḥanû fihî ‘avâmmü’l-Endelüs, Kitâbün fihî laḥnû’l-‘avâm* adıyla geçen eserde Endülüs halkının yanlış kullandığı kelimeler tahşih edilmiştir. Ebû İmrân Mûsâ b. Ali’nin yazdığı *Şerḥu Laḥni’l-‘amme li’z-Zübeydî* günümüze ulaşmamıştır. İbn Hişâm el-Lahmî el-İşbîlî’nin *el-Medḥal ilâ takvîmi’l-lisân ve ta’lîmi’l-beyân* adlı eserinin (nşr. José Pérez Lazaro, I-II, Madrid 1990) birinci bölümü Zübeydî’nin bu eserine reddiye olup Abdülazîz Matar tarafından yayımlanmıştır (MMA [Kahire], XII/2 [1386/1966], s. 21-90). Nâşirler, *Laḥnû’l-‘avâm*’ın yazma nüshalarında bulunmayıp sonraki lugatların bir kısmında Zübeydî’ye nisbet edilen kelimeleri kitabın sonuna eklemiştir. Zübeydî’ye ait *ez-Ziyâdât ‘alâ Kitâbi İşlâḥi Laḥni’l-‘amme* de neşredilmiştir (nşr. Abdülazîz es-Sâverî, Kahire 1415/1995). İbn Şüheyd, Zübeydî’nin bu konuda yazdığı iki kitabı *et-Tehzîb bi-muḥkemi’t-tertib: el-Cem‘ beyne Kitâbey Laḥni’l-‘amme* adıyla bir araya getirmiştir (nşr. Ali Hüseyin el-Bev-

vâb, Riyad 1420/1999). 6. *el-İstidrâk ‘alâ Sibeveyhi fi Kitâbi’l-Ebniye ve’z-ziyâdât ‘alâ mâ evradehû fihî mühezzeben*. Kaynaklarda *Kitâbü’l-Esmâ ve’l-ef‘âl ve’l-ḥurûf, Ebniyetü Sibeveyhi, Ebniye fi Şerḥi Kitâbi Sibeveyhi, Ebniyetü Kitâbi Sibeveyhi, Ebniyetü’l-Kitâb* adıyla da geçen eserde Zübeydî, Sibeveyhi’nin *el-Kitâb*’ında bulunmayan seksen sarf kalıbına yer verdiği gibi düzeltmeler de yapmıştır (nşr. Ignazio Guidi, *Kitâb al-İstidrâk di Abû Bakr az-Zubaydi*, Roma 1890; Bağdat 1971; nşr. Hannâ Cemîl Haddâd, Riyad 1407/1987; nşr. Râtîb Hammûş, Dimaşk 2002). Adı bilinmeyen bir müellif, bundan yaptığı seçmeleri *Emsiletü’l-ebniye fi Kitâbi Sibeveyhi: Tefsîrû Ebi Bekr ez-Zübeydî* adıyla yayımlamıştır (nşr. M. Halîfe ed-Dennâ’, Beyrut 1996). Bunlardan başka Zübeydî’ye *Risâletü’l-İntişâr li’l-Ḥalîl, Kitâbü Bastî’l-Bârî’ (li’l-Ḥâlî), er-Red ‘alâ İbn Meserre / Hetkü sûtürî’l-mülhîdîn* (sûfî-filozof İbn Meserre’ye ve taraftarlarına reddiyedir), *Aḥbârü’l-fuḥahâ’i’l-müte‘aḥḥirin min ehli Kurtuba, el-Ġâye fi’l-‘arûz, et-Taḥrîz, el-İhtişâr min Şaḥîhi’l-Buḥârî* (Tunus’ta bir yazmasının bulunduğu kaydedilmektedir) gibi eserler de nisbet edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü’l-Faradî, *Târîḥu ‘ulemâ’i’l-Endelüs* (nşr. Francisco Codera y Zaidin), Madrid 1891, I, 383; (nşr. İzzet el-Attâr el-Hüseynî), Kahire 1373/1954, II, 92; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Yetimetü’d-dehr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1375/1956, II, 71-72; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, IV, 221-222; Humeydî, *Cevzetü’l-muḥtebis* (nşr. M. Tâvî et-Tancî), Kahire 1372/1952, s. 20, 43-45; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 346-347; Dabbî, *Buḡyetü’l-mültemis*, s. 56-57; Yâkût, *Mu‘cemü’l-üdeba’*, XVIII, 179; İbnü’l-Kiftî, *İnbâhü’r-ruwât*, III, 108-109; İbn Hallikân, *Vefeyât* (Abdülhamîd), IV, 7; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib*, I, 255-256; İbn İzâri, *el-Beyânü’l-muğrib*, II, 62; Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, Dimaşk 1959, II, 813; Burhâneddin İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû’l-müzheb*, Kahire 1351/1932, s. 263-264; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü’n-nühât ve’l-luğaviyyin* (nşr. Muhsin Gıyâz), Necef 1974, s. 88-89; Süyûtî, *Buḡyetü’l-vu‘ât*, I, 84-85; Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu’l-ḥîb* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1367/1949, V, 24, 152-154; VI, 66; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 203; Elbîr Habîb Mutlak, *el-Hareketü’l-luğaviyye fi’l-Endelüs*, Beyrut 1967, s. 123-165; Ni‘met Rahîm el-Azzâvî, *Ebû Bekir ez-Zübeydî el-Endelüsî ve âşârühü fi’n-naḥv ve’l-luğa*, Bağdat 1395/1975, tür.yer.; Ermin Ali es-Seyyid, “Ebû Bekir ez-Zübeydî”, *Âdâbü’r-Râfideyn*, I, Musul 1971, s. 123-150; Salâh Mehdî el-Fertûsî, “‘Alâkatü Muhtaşari’l-‘Ayn li-Ebî Bekr ez-Zübeydî bi-Kitâbi’l-‘Ayn”, *MMİr.*, XXXIX/1 (1988), s. 234-244; R. Sellheim, “al-Zubaydi”, *EI²* (İng.), XI, 548-549; Tefrîk Ferîre, “ez-Zübeydî”, *Mv.AU*, II, 58-60.

HALİT ZEVALSİZ

ZÜBEYDÎ, Muhammed b. Velîd

(محمد بن الوليد الزبيدي)

Ebû’l-Hüzeyl Muhammed b. Velîd
b. Âmir ez-Zübeydî
(ö. 148/765)

Humus kadısı ve muhaddis.

Abdûmelik b. Mervân’ın hilâfeti döneminde (685-705) doğdu. Nâfi’, İbn Şihâb ez-Zührî, Mekhûl b. Ebû Müslim, Amr b. Şuayb, Saîd b. Ebû Saîd el-Makbûrî, Âmir b. Abdullah b. Zübeyr ve Sa’d b. İbrâhim gibi hocalardan ilim tahsil etti. Kendisinden Evzâî, Şuayb b. Ebû Hamza, Ferec b. Fedâle, Yemân b. Adî, Bakıyye b. Velîd, Muhammed b. Harb, İsmâil b. Ayyâş ve Mesleme b. Ali’nin yanı sıra İbn Hacer el-Askalânî tarafından “meçhûlû’l-hâl” diye nitelenen (İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 625) kardeşi Ebû Bekir hadis rivayetinde bulundu.

Zübeydî, Hişâm b. Abdûmelik döneminde (724-743) hilâfet merkezi olan Rusâfe’de on yıl boyunca kendisinden ders aldığı Zührî’nin en güvenilir talebelerinden biri olup Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, Ubeydullah b. Ömer, Ma’mer b. Râşid, Yûnus b. Yezîd el-Eylî, Ukayl b. Hâlid el-Eylî ve Şuayb b. Ebû Hamza ile birlikte bu ünlü hadis bilgininin birinci tabaka ashâbı arasında yer aldı (Hâris Süleyman ed-Dâri, s. 157). Kendisi de kısa bir süre Zührî’ye talebelik eden, ancak onun bazı rivayetlerini Zübeydî vasıtasıyla alan Evzâî’nin Zübeydî’yi Zührî’nin diğer talebelerinden üstün tutması onun anılan isimler içindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir. Zübeydî, Zührî’nin derslerine en fazla devam eden dört talebesinden biridir ve hocasından naklettiği rivayetler Yahyâ b. Maîn’e göre Süfyân b. Uyeyne’nin rivayetlerinden daha kıymetlidir. Kendisi bizzat Zührî’nin takdirini kazanmıştır. Zührî ilim tahsil etmek amacıyla kendisine başvuran Muhammed b. Sâlim’e, “Sizin orada Zübeydî gibi biri varken niçin bana geliyorsunuz, o bendeki bütün ilimleri aldı” demiş, bir başka mecliste de kendisinden hadis dinleme imkânı bulamayanlara Zübeydî’ye gitmelerini tavsiye etmiştir. Zübeydî’yi Humus’un en büyük âlimi olarak tanıtan Zührî onu bütün Humuslular’dan üstün tutmuştur (İbn Asâkir, LVI, 194; Zehebî, *A‘lâmü’n-nûbelâ’*, VI, 282). Zübeydî’nin vefat tarihi olarak 146 (763), 147 ve 149 yılları zikredilmekle birlikte yaygın kabule göre 148’de (765) vefat etmiştir. Birçok kaynakta yet-

miş yaş civarında öldüğü bildirildiğine göre bazı kaynaklarda genç yaşta öldüğüne dair yer alan bilgi (meselâ bk. Bâcî, II, 684) yanlış olmalıdır.

Birçok ricâl âlimi tarafından sika kabul edilen Zübeydî'nin yalnız sika râvilerden hadis aldığı ve rivayetlerinde hata bulunmadığı söylenmiş (İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, IX, 503), özellikle Zührî'den yaptığı rivayetlere ayrı bir değer verilmiştir. Humus'ta kadı ve beytülmâl sorumlusu olarak görev yapan, fetva ve hadis bilgisi açısından Şam bölgesinin önde gelen ismi kabul edilen (İbn Sa'd, VII, 465) ve ilmî birikimi yönünden Evzâî'ye denk tutulan Zübeydî'nin ilmî mirasından gerektiği gibi yararlanılmadığı bildirilmektedir. Onun, Zührî'nin birinci tabaka ashâbi arasında yer alan Mâlik b. Enes ve Süfyân b. Uyeyne gibi meşhur isimlere nisbetle erken vefat ettiği için ilmini yaymaya fırsat bulamadığı belirtilmişse de (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*², VI, 282) kendisinden yeterince faydalanılabilecek kadar yaşadığı ve yetmiş yaşında öldüğü dikkate alındığında bu durumu henüz anlaşılamayan başka bir gerekçeye dayandırmanın daha uygun olduğu söylenebilir. Zübeydî'nin rivayetleri Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*³'i dışındaki *Kütüb-i Sitt'e*⁴'de mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 465; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 111-112; İbn Hibbân, *eş-Şikâat*, VII, 373; Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrîh li-men harrace lehül-Buhârî fi'l-Câmi'i's-şâhih* (nşr. Ebû Lübâbe Hüseyin), Riyad 1406/1986, II, 684, 874; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XXXV, 180, 183; LVI, 191-198; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXVI, 586-591; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*², VI, 281-284; a.m.f., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 162-163; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cize 1418/1998, XIII, 447; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, IX, 502-503; a.m.f., *Takribü't-Tehzib* (nşr. Muhammed Avvâme), Halep 1997, s. 625; Hâris Süleyman ed-Dârî, *el-İmâmü'z-Zührî ve eşerühü fi's-sünne*, Musul 1985, s. 157-162.

HALİT ÖZKAN

ZÜBEYR

(الزبير)

Ebû Tâhir ez-Zübeyr b. Abdümttalib b. Hâşim el-Kureşî el-Hâşimî (ö. m. 610'dan önce)

Hz. Peygamber'in amcası.

Abdümttalib'in Zemzem Kuyusu'nu yeniden ortaya çıkarılmasından sonra dünyaya gelen ilk çocuğu olup Resûl-i Ekrem'in babası Abdullah ile amcası Ebû Tâlib'in öz

kardeşidir. Annesi Mahzûmoğulları'ndan Fâtıma bint Amr b. Âiz'dir. Hz. Muhammed'in babası Abdullah'ın, ticaret için gittiği Suriye'den dönerken Yesrib'de (Medine) vefatıyla sonuçlanan hastalığı sırasında Abdümttalib'in Yesrib'e büyük oğlu Hâris'i gönderdiği kabul edilmekle birlikte Zübeyr'i yolladığı da rivayet edilir. Buna göre Zübeyr, Medine'ye vardığında vefat eden kardeşinin Dârünnâbiga'ya defninin ardından Mekke'ye dönmüştür.

Hz. Muhammed'i küçükken güzel sözler söyleyerek salladığı nakledilen Zübeyr (İbn Habîb, s. 349), Ebû Tâlib'den sonra onun çocukluk ve gençlik yıllarında önemli rol oynayan amcasıdır. Abdümttalib'in ölümünden önce sekiz yaşında olan Hz. Muhammed'in bakımı ve himayesinin kendisine bırakılmasını çok istemiş, ancak Abdümttalib bu görevi Ebû Tâlib'e vermiştir. Bu konuda Zübeyr ile Ebû Tâlib arasında çekilen kura sonucunda Ebû Tâlib'in bu görevi aldığı da kaydedilir (Belâzürî, I, 93). Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr ise ölünceye kadar Hz. Muhammed'in bakımını Ebû Tâlib ile birlikte üstlendiğini nakleder (*el-Bidâye*, II, 258). Abdümttalib ölünce Mekke ve Kâbe ile ilgili görevlerden bir kısmını üzerine alan Zübeyr, o sırada on küsur yaşında olan Hz. Muhammed'le birlikte ticaret için Yemen'e gitti (a.g.e., a.y.). M. Hamîdullah, bu yolculuğun Bahreyn-Uman tarafına ya da Ebû Tâlib ile birlikte Filistin tarafına yapıldığı görüşündedir (*İslâm Peygamberi*, I, 48). Yolculuk sırasında yeğeninde bazı olağan üstü haller gören Zübeyr, Mekke'ye dönünce onunla daha çok ilgilenmeye başladı.

Zübeyr, Ficâr savaşlarının en şiddetlisi olan ve Kureys-Kinâne ile Kays Aylân kabileleri arasında cereyan eden dördüncüsünde Hâşimoğulları'nın kumandanydı. Zübeyr'in Ebû Tâlib'le birlikte haram aylarda gerçekleşen bu savaşa katılmaktan pek hoşnut olmadıkları rivayet edilir. Orta halli bir tüccar olan ve Mekke'nin zengin aristokrat sınıfına katılmayan Zübeyr, Hilfü'l-fudûl'un gerçekleşmesinde ilk girişimde bulunan kimse oldu. Mekke'deki en zengin, en yaşlı ve nüfuzlu kimselerden olan Abdullah b. Cüd'ân et-Teymî'ye başvurarak onu bu işin görüşülmesi için bir toplantı yapmaya ikna etti ve Benî Hâşim adına bu toplantıya katıldı. Abdüddâroğulları'ndan Mâlik b. Umeyle'nin nedimi olan Zübeyr (İbn Habîb, s. 366) aynı zamanda Mekke'deki anlaşmazlıkların çözümünde hakemlik görevi yapardı. Nitekim Harb b.

Umeyye, Mekke'de Temîm kabilesinden bir tâcirin malını almak isteyince Zübeyr araya girerek Temîmli tüccarın hakkını korumuştur.

Aynı zamanda Kureys'in şairlerinden olan Zübeyr'in keskin bir dili vardı ve hicivlerinden çekinilirdi (Cevâd Ali, IX, 115-116). Onun milâdî 605 yılında Kâbe'nin Kureyşliler tarafından inşası esnasında çalışanları korkutan yılanla ilgili inşâ ettiği söylenen şiiri günümüze ulaşanların içinde en meşhurdur (İbn İshak, s. 89). Ancak Cevâd Ali bu şiirin Zübeyr'e ait olmadığını kanaatindedir (*el-Mufaşşal*, IX, 709). Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, Zübeyr'in Hz. Muhammed henüz on dört yaşında iken öldüğünü kaydederse de Dördüncü Ficâr savaşına ve Hilfü'l-fudûl'e katıldığı dikkate alınrsa Zübeyr daha geç bir tarihte ölmüş olmalıdır. Hatta İbn İshak tarafından Zübeyr'e nisbet edilen ve Kâbe'nin Kureyşliler tarafından yeniden inşası sırasında yazıldığı belirtilen şiirden hareketle onun Hz. Peygamber'in risâletinden kısa bir süre önce öldüğü söylenebilir.

Mahzûmoğulları'ndan Âtike bint Ebû Vehb b. Amr ile evlenen Zübeyr'in Abdullah ve Tâhir adlı iki oğlu ile Ümmü'l-Hakem, Dubâa, Safiyye ve Ümmü'z-Zübeyr adlı dört kızının bulunduğu rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, VIII, 38; Süheylî, I, 132). Ümmü'l-Hakem amcasının oğlu Rebîa b. Hâris ile evlenmiş, Dubâa ise Hz. Peygamber tarafından, Abdurrahman b. Avf'ın kızını vermeyi reddettiği Mikdâd b. Amr el-Kindî el-Behrânî ile evlendirilmiştir. Zübeyr b. Avvâm'ın oğlu Abdullah ile karıştırılan Zübeyr b. Abdümttalib'in oğlu Abdullah ise Hz. Ebû Bekir döneminde müslümanların Bizanslılar'la yaptığı Ecnâdeyn Savaşı'nda şehid olmuştur (13/634). Künyesini aldığı Tâhir ise Kureys gençlerinin en zarfı idi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İshak, *es-Sîre*, s. 10, 89, 131; İbn Hişâm, *es-Sîre* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Kahire 1987, I, 125, 175, 224-225; İbn Sa'd, *et-Tabakât* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1410/1990, I, 69, 75, 79, 103; VIII, 38; İbn Habîb, *el-Münemmak*, s. 89, 171, 186-189, 331, 349, 366, 368, 421; Belâzürî, *Ensâb* (Zekkâr), I, 64, 93, 96, 101, 112; Ya'kübî, *Târîh*, II, 11, 13, 15; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, I, 132; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ali Abdüssâtir v.dğr.), Kahire 1408/1988, II, 230, 258, 271, 282-283; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecvûd v.dğr.), Beyrut 1418/1997, IV, 77-78; VIII, 212-213, 220-221, 377-378; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, IV, 85-88, 91, 208; IX, 115-116, 709; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 48.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞÇI